

श्रीगुलाबराव महाराजांचे उत्तराधिकारी
वेदान्केसरी श्रीबाबाजीमहाराज पंडित यांचा

लेखसंग्रह

(२१ लेख व ८ पत्रे)

सर्वेसर्वा

॥ श्री ज्ञानेश्वर मधुराक्षित सांप्रदायिक मंडळ, दहीसाथ, अमरावती ॥

दूरभाष - ०७२१.२६७६३०७

कलिवर्ष : ५०१०९ / इ.स.२००८

श्रीगुलाबरावमहाराजांच्या वाङ्मयीन मूर्तीचे शिल्पकार

॥ श्रीबाबाजीमहाराज पंडित ॥

वयाच्या १९ व्या वर्षी चंद्रपूरचे नारायण पैकाजी पंडित प्रज्ञाचक्षु श्रीगुलाबराव महाराजांकडे आले. १९०५ मध्ये त्यांनी आई-वडिल-घरदार-शिक्षण वगैरे सर्व सोडून देऊन सद्गुरुसेवेस आरंभ केला. महाराजांचे कपडे धुणे, आंगोळीस पाणी देणे, स्वतः स्वयंपाक करून महाराजांना जेऊं घालणे वगैरे लहान-मोठी सारी कामे जीव ओतून केलीत. जणुं ज्ञानेश्वरीतील सद्गुरुसेवा मूर्तिमान साकारली. हरिभाऊ केवले, गंगाधर मुळे वगैरे ग्रंथलेखनिकांत तेही प्रमुख होते. त्यांनी महाराजांची, अपेक्षा न ठेवतां सेवा केली त्यांनी महाराजांना कधीही कांही देखील मागितलं नाही. त्यांचे ते निर्व्याज आणि उत्कट प्रेम पाहून महाराजांनी उद्गार काढले-
“मी पंडिताला वश झालो आहे”

गुरुभक्तीनं ओथंबलेल्या अन्तकरणाला आणखी काय हवं असतं? शेवटच्या वेळी तर महाराजांनी आपण होऊन अमोघ आशीर्वाद पंडितांना दिला.

“अरे पंडित, आजवर मी तुला काही दिलं नाही.

माझे ग्रंथ वाच. तुला ते समजतील.”

या अमोघ शब्दांनी ‘ये हृदयीचं ते हृदयी सामावलं.

अन् पंडितांचं सारं जीवन उजळून गेलं.

त्या सोज्वळ प्रकाशात महाराजांच्या ग्रंथांची सर्व हस्तलिखिते सूक्तिरत्नावलीच्या रूपाने प्रकाशित केलीत.

अन् पंडितांच्या अखंड परिश्रमांतून

श्रीमहाराजांची वाङ्मयीन मूर्ती साकारली.

दृष्ट लागावं असं गुलाबाचं अक्षरशिल्प मुद्रांकित झालं.

आणि अखिल मानवी संस्कृतीला

सत्त्वसंपन्नतेची दृष्टी देणारं विचारवैभव लाभलं !

अनुक्रमणिका

विविध लेखसंग्रह

भाग १ ला

१. श्रीगुलाबरावमहाराज व मधुराद्वैतदर्शन	
२. भगवन्नाम महिमा	२१
३. श्रीसंत गुलाबरावमहाराज व नामनिष्ठा	२९
४. संत कृपा झाली इमारत फळा आली	३६
५. सर्वश्रेष्ठ युगधर्म : (राष्ट्रोन्नतीचा मूळ पाया)	४५
६. इये श्रीमूर्ती वांचूनी नाही	५५
७. भक्तियोगाचें श्रेष्ठत्व	५९
८. संत श्री एकनाथांचे वाङ्मय	८६
९. आम्ही वैकुंठवासी	११८
१०. पंडित निश्चलदासजी : मतसमीक्षण	१२३

भाग २ रा

११. यज्ञीय हिंसा	१४३
१२. भारतकारांचे मते धर्माचे ज्ञापक प्रमाण	१८३
१३. वेदान्तविचार	१९६
१४. शांकर आणि ज्ञानेश्वरवेदान्त	२०५
१५. ज्ञानेश्वरीतील षड्दर्शनाचे रूपक	२३९
१६. श्रीज्ञानेश्वरमाउलीचे वैशिष्ट्य	२४६
१७. एक वेदान्त समस्या	२५९
१८. श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा चिद्धिलासवाद	२६४
१९. आळंदी ते पंढरपूर	३४२
२०. होय संसाराची तुटी	३५४
२१. ‘यो बुद्धेः परतस्तु सः’	३५६

पत्राचार

पत्र १ : श्री. सदाशिवराव फडके	३५९
पत्र २ : श्री. सदाशिवराव फडके	३६९
पत्र ३ : श्री. कुळकर्णी	३७३
पत्र ४ : श्री. जोशी	३७६
पत्र ५ : श्री. कशीनाथ जनार्दन आठवले	३७७
पत्र ६ : श्री. शंकरराव जोशी पुणे	३८०
पत्र ७ : श्री. सदाशिवराव फडके	३८३
पत्र ८ : श्री. काशिनाथराव आठवले	३८४

श्रीगुलाबरावमहाराजांचा परिचय १

जीवनाचा आलेख

२

कार्याचा आलेख

३

विषयानुसार ग्रंथसूची ५

खंड-यष्टीनुसार ग्रंथसूची

(मूल्य सहित)

७

॥ श्रीज्ञानेश्वर माउली समर्थ ॥

श्रीगुलाबराव महाराजांचे उत्तराधिकारी

वेदान्केसरी श्रीबाबाजीमहाराज पंडित यांचा

विविध लेखसंग्रह

(भाग १ ला)

१. श्री गुलाबरावमहाराज व मधुराद्वैत दर्शन

सच्चित्सुखविहाराय विमलज्ञानमूर्तये ।

श्रीपाण्डुरंगनाथाय सिद्धप्रज्ञाय ते नमः ॥

अल्प परिचय - श्रीज्ञानेश्वरमहाराजांचा साक्षात्कार.

वन्हाडातील उमरावती जिल्ह्यात माधान नांवाचे गावी पाटलाचे कुळात श्रीगुलाबराव महाराजांचा जन्म शके १८०३ आषाढ महिन्यात झाला. (इ.सन १८८१) पांडुरंगनाथ हे त्यांचे नाथसंप्रदायातील नांव. श्रीमहाराजांची आई थोर पतिव्रता व वडील थोर शिवभक्त होते. महाराजांच्या अत्यल्प वयातच - म्हणजे सुमारे नऊ महिन्याचे असतानाच- त्यांचे दोन्ही डोळे आंधळे झाले. लहानपणाचे श्रीमहाराजांचे खेळणे तंतोतंत श्रीकृष्णासारखे असे. लहानपणांत त्यांच्या ठिकाणी दांडगी स्मरणशक्ति व मेधाशक्ति व थोर प्रज्ञाशक्ति प्रगट झाली. बालपणी त्यांचे वागणे फार खेळकर व स्वच्छंदी असे. रात्रभर समाधि लावून बसलेले पुष्कळ जुन्या लोकांनी त्यांना पाहिले. "वैद्यराज आम्ही निर्गुणपुरीचे, औषध घ्याना कोणी" हे गाणे ते लहानपणी म्हणत असत. शिक्षणाचा गंधर्हि नसताना ते काव्य करीत. पाठांतरहि बरेच होते. आमच्या पाश्चात्य विद्याभूषितांना चमत्काराचे वावडे असले तरी हजारो लोकांच्या अनुभवास आलेले त्यांचे अलौकिक सामर्थ्य पाहून ते आश्चर्यचकित होत.

स्वतः श्रीज्ञानेश्वर महाराजांनी महाराजांना स्वनामाचा उपदेश केला असे त्यांनी आपल्या 'संप्रदाय सुरतरु'त सांगून ठेवले आहे.-

“आपुला अनुभव असतां प्रत्यक्ष । इतरांची कायसा साक्ष ।

मज आडवे मांडिये घेऊनी । कृपाकटाक्षें निहाळिले ॥२८॥

दिधला मंत्र चतुराक्षरी । आपुली प्रतिज्ञा केली पुरी”॥२९अ.४॥

पुढे आपले गांव सोडून ते निरनिराळ्या ठिकाणी हिंडून लोकांना उपदेश करू लागले व आपल्या मताला पुष्टि देण्याकरिता पूर्वाचार्यांच्या ग्रंथातून त्यांची प्रमाणार्थ वचने घेण्यासाठी ग्रंथ वाचून घेणे सुरू झाले. वाचणाऱ्या मंडळीलाहि वाचलेल्या ग्रंथातील न उलगडणारा अर्थ त्यांनीच समजून द्यावा. येथून पुढे ग्रंथलेखन सुरू झाले. प्रथमपासून शेवटपर्यंतचे एकूण एक त्यांचे लिखाण लिहिले गेले असते तर, गद्य सोडून आज जवळजवळ सव्वा लाख पद्य लिखाण झाले असते! कांही मंडळी मग त्यांच्या जवळ राहू लागली. तोंडओळखीचे पुष्कळ लोक होते पण फार थोड्यांना त्यांनी अनुयायी म्हटले. कारण **शिष्यशाखा वाढविण्याकडे त्यांचा ओढा नव्हता**. अशा सुप्रसिद्ध महात्म्यांनी मधुराद्वैताचे उद्घाटन केले. आपल्या ध्येयानुसार त्यांनी स्त्री-वेशाची कांही चिन्हे धारण केली होती.

संप्रदायाची पार्श्वभूमि

श्रीशंकराचार्यांच्या पुष्कळशा ग्रंथातून व त्यांच्या संन्यासमार्गी अनुयायांच्या ग्रंथातून निर्गुणाचेच विशेष प्रामुख्याने वर्णन आले असल्यामुळे, भक्तिमार्गाचे आलंबन जे सगुण रामकृष्णादि परब्रह्म, त्यांच्या स्वरूपाविषयी बरेच अपसमज वेदान्ताभ्यासू लोकात उत्पन्न झाले. त्याचे परिणाम शुद्ध भक्तिमार्गानुसारी वारकरी संप्रदायावरहि होऊ लागले. ज्ञानदेवी किंवा नाथभागवतासारखे ग्रंथ त्यांना वेदान्ताभ्यासाकरिता अपूर्ण वाटू लागले व निश्चलदासांसारख्या निर्गुणवाद्यांचे ग्रंथ वाचून “सगुणापेक्षा निर्गुण श्रेष्ठ अशी वेदान्तबाह्य कल्पना” त्या पंथात रूढ होऊ लागली व त्यामुळे खऱ्या भक्तिमार्गाला पोखरण सुरू झाली.

“भक्तिमार्ग हा अज्ञानाचा मार्ग. निर्गुणाच्या प्राप्तीकरिता लागणारी एकाग्रता भक्तिमार्गाने प्राप्त करून घेण्याकरिता भक्तिमार्ग संतांनी प्रगट केला. वास्तविक पाहता सगुणापेक्षा निर्गुण श्रेष्ठ असून त्याच्या प्राप्तीकरिता सगुणाची

श्री गुलाबरावमहाराज व मधुराद्वैतदर्शन.....(११)
भक्ति सांगितली आहे. ज्ञानानंतर सगुणाची भक्ति राहत नाही. कारण ज्ञानाने सर्व सगुणरूप मिथ्या ठरल्यावर सगुणभक्ति होऊ शकत नाही व त्यावर प्रेम बसू शकत नाही” इत्यादि अपसमज रूढ होऊ लागले.

श्रीमहाराजांनी, आचार्यांनी मान्य केलेल्या प्रस्थानत्रयीच्या सिद्धान्तावरूनच हे वरील अपसमज कसे वेदान्तविरुद्ध आहेत हे दाखवून सगुण स्वरूपहि कसे निरुपाधिक आहे व त्याचे ठिकाणी ज्ञानानंतरहि भक्ति करणे अंतिम साध्याच्या दृष्टीने कसे आवश्यक आहे, हे अनेक ग्रंथ लिहून सप्रमाण सिद्ध केले आहे. हेच श्रीमहाराजांचे मुख्य अवतारकार्य होय.

“ब्रह्मज्ञान होण्यापूर्वी ब्रह्मज्ञान होण्याकरिता व ब्रह्मज्ञानानंतर जिवन्तपणीच जीवन्मुक्ति व विदेहमुक्तीचे सुख भोगण्याकरिता, ज्ञानोत्तर, रामकृष्णादि सगुण साकाराची भक्ति अवश्य केली पाहिजे,”

हे सर्व त्यांच्या ग्रंथांचे सार आहे. निर्गुणवादाने रामकृष्णादिकांचे देह मायिक म्हणजे भौतिक ठरल्यावर त्या पांचभौतिक देहाच्या ठिकाणी ज्ञानानंतर प्रेम राहणे शक्य नाही. सगुण भगवंताचे ठिकाणी आत्मप्रेमवत् प्रेम असणे याला भक्ति म्हणतात. प्रेमच नाही तर भक्ति तरी कुठली? व अशा विचारसरणीने भक्तिमार्ग तरी कसा टिकणार? आत्मज्ञान होण्यापूर्वी जो आत्मानात्मविचार करावा लागतो त्याच वेळी पांचभौतिक अशा अनात्मविषयांचे प्रेम नाहीसे होते. तसेच भगवंताचा देहहि पांचभौतिकच असेल तर त्याहि देहाचे प्रेम आत्मानात्मविचाराचे वेळेसच नष्ट होऊन ज्ञानापूर्वीहि भक्तीची सिद्धि होऊ शकत नाही. म्हणजे या निर्गुणवादाने सर्व भक्तिमार्गाचाच पुढे उच्छेद झाला असता. भगवदिच्छेनेच श्रीमहाराजांचा अवतार होऊन श्रुति, युक्ति, अनुभव या वेदान्तमान्य प्रमाणत्रयीच्या साहाय्याने वरील वेदान्तविरुद्ध अपसिद्धान्त खोडून काढून त्यांनी भक्तिमार्गाला शुद्ध शास्त्रीय स्वरूप आणून दिले.

संप्रदायाची स्थापना

भारतातील वेदाला प्रमाण मानून निघालेले सर्व संप्रदाय भगवंतापासूनच प्रगट झाले आहेत. त्यांचे आचार्य हे त्या संप्रदायांचे केवळ पुनरुज्जीवन करणारे आहेत. त्याचप्रमाणे मधुराद्वैतसंप्रदाय देखील भगवान आदिनाथ शंकरापासून प्रगट झालेला आहे व श्रीज्ञानेश्वरादि संतांनी आपल्या वाङ्मयातून त्या

(१२)..... श्री बाबाजीमहाराज पंडित : विविध लेखसंग्रह
भक्तिसंप्रदायातील भक्तिप्रेमाचे उद्गार काढलेले आहेत. सूत्ररूपाने या भक्तिमार्गाची चिकित्साहि त्यांच्या ग्रंथातून आली असून स्वतः सर्व संतांनी भक्तिमार्गाच्या आचरणाने व उपदेशाने त्याचा पुरस्कारहि केला. पण भक्तिशास्त्राचे सविस्तर उपपादन कोणी केले नाही. संतांचे सूत्रप्राय उपपादनावर श्रीमहाराजांनी भक्तिशास्त्राच्या उपपादनाची, श्रुति-युक्ति इत्यादि प्रमाणांच्या साहाय्याने इमारत उभारली आहे. म्हणून हा संप्रदाय नवीन नाही. उपपादन मात्र नवीन आहे.
“येथ आदिनाथ तें मूळ । आळंदीश्वर तें फळ”

असे श्रीमहाराजांनी स्वतः सांगितले असून “याते नाथसंप्रदाय म्हणती” असे त्यांनीच सांगून ठेविले आहे. म्हणून श्रीमहाराज या संप्रदायाचे उद्घाटक आचार्य आहेत. सर्व संप्रदायांच्या आचार्यांचीहि हीच गोष्ट आहे.

मधुराद्वैतदर्शन

भक्ति म्हणजे तुकाराम महाराज म्हणतात, -

“हेचि थोर भक्ति आवडते देवा । संकल्पावी माया संसाराची ॥”

व्यवहारामध्ये कोणते तरी स्नेहाचे नाते ठेवून आपण प्रेम किंवा माया करीत असतो.

१. स्वामीच्या ठिकाणी नोकर, दासाचे नाते ठेवून प्रेम करतो.

२. मुलगा, बालभाव किंवा लेकरुभाव आपल्या ठिकाणी घेऊन आईबापांचे

ठिकाणी मातृपितृभावाने पूज्यता बाळगून प्रेम करतो.

३. मित्रभावाने मित्र मित्राशी वागतो.

४. आई मुलाचे ठिकाणी प्रेम करते.

५. पत्नी पतीचे ठिकाणी प्रेम करते.

असे पांच प्रकारचे स्नेहसंबंध आहेत. या स्नेहसंबंधाने परमेश्वराचे ठिकाणी प्रेम करणे याला भक्ति म्हणतात. हे स्नेहसंबंध उत्तरोत्तर श्रेष्ठ आहेत; म्हणून त्या उत्तरोत्तर स्नेहसंबंधाने केलेली भक्तीहि पूर्वपूर्व भक्तीपेक्षा श्रेष्ठ ठरते. कारण पूर्व पूर्व भक्तीचा उत्तरोत्तर भक्तीमध्ये अंतर्भाव असतो. अर्थातच पत्नीभावाने केलेल्या भक्तीत पूर्वीच्या सर्व प्रेमसंबंधांचा अंतर्भाव असल्यामुळे, ती भक्ति प्रेमाचे परमोच्च

श्री गुलाबरावमहाराज व मधुराद्वैतदर्शन.....(१३)
शिखर होय व अशा संबंधाने केलेल्या भक्तीलाच मधुरभक्ती म्हणतात. या भक्तीत द्वैत मुळीच राहत नाही. कारण ती ज्ञानानंतरच करता येते व केली जाते.
“कोणी एक अकृत्रिम । भक्तीचें हें वर्म ।

योगज्ञानादिविश्राम । भूमिका हे ।” अमृ. ९-५९

योगमार्ग व ज्ञानमार्ग यातील सविकल्प स्थिति येथे राहत नाही व प्रेमभक्ति करणाऱ्या भक्ताचे ठिकाणी दुसऱ्याला द्वैताचा भास झाला तरी -

“द्वैतदशेचें आंगण । अद्वैत वोळगे आपण ।

भेद तंव तंव दूण । अभेदासी ॥” अमृ. ९-२८

प्रेमभक्तीने द्वैत निःशेष नाहीसे होऊन अद्वैतदशा अधिकाधिक अनुभवाला येते. श्रीज्ञानेश्वरमहाराजादि संतांनी या सर्व स्नेहसंबंधाने परमेश्वराला आळविले आहे. सर्व संतांच्या गौळणी वगैरे गाण्यांमध्ये पत्नीभावाने देवाला प्रेमसमर्पण केल्याचे दिसून येते. गोपिका या मधुरभावाने प्रेम समर्पण करणाऱ्यांमध्ये गुरुस्थानी आहेत. भगवान् शंकर आदिनाथ हे भगवान श्रीकृष्णाच्या रासात गोपिका होऊन राहिले आहेत, असे पुराणात सांगितले आहे. त्यांच्यापासून हा मधुराद्वैत संप्रदाय प्रवृत्त झाला. ‘स्वमन्तव्यांशसिद्धान्ततुषार’ या ग्रंथात श्री महाराजांनी स्वमुखाने मी गोपी आहे असे सांगितले असून त्यांच्या ठिकाणी मधुररसमंदाकिनीचा प्रेमप्रवाहच मुख्य होता. म्हणूनच त्यांच्या वाङ्मयातून या प्रेमाची सिद्धि व या प्रेमसंबंधानेच विशेषतः भगवंताला आळविलेले दिसून येते.

संप्रदायाचे वाङ्मय

उगमापासून निघालेल्या नदीचे प्रवाहपात्र जसे पुढे पुढे वाढत जाते त्याप्रमाणे अल्पवयातच प्रगट झालेली श्रीमहाराजांची काव्यस्फूर्ति अमर्याद वाढू लागली. त्यांच्या काव्यस्फूर्तीचे सर्व लिखाण झाले असते तर सुमारे सव्वा लक्ष ओव्यांचा ग्रंथराज प्रसिद्ध झाला असता. काव्यस्फूर्तीचा वेग इतका असे की, लेखकांना लेखन करणेच कठीण जात असे.

सर्व संतांचे ग्रंथ या संप्रदायात मान्य असून मुधुराद्वैताचे प्रतिपादन करणारे त्यांचे वाङ्मय पुढीलप्रमाणे आहे. श्रीमहाराजांचे जे ग्रंथ छापून प्रसिद्ध

(१४)..... श्री बाबाजीमहाराज पंडित : विविध लेखसंग्रह
झाले त्या ग्रंथांना ‘सूक्तिरत्नावलि’ हे नांव दिले असून प्रत्येक भागाला ‘यष्टि’ हे नांव दिले आहे व प्रत्येक यष्टीमध्ये ज्ञानोत्तर भक्तीचे निरनिराळ्यारीतीने प्रतिपादन आले आहे.

मुख्य ग्रंथ

प्रथमयष्टि -

(१) भक्तिपदतीर्थांमृत - यात तत्त्वमसि महावाक्याचे भक्ति दृष्टीने विवेचन केले आहे.

(२) निगमांतपथसंदीपक - ज्ञानोत्तर भक्तीचे उपपादन.

(३) निदिध्यासनप्रकाश - यात निदिध्यासनाच्या प्रक्रिया आहेत.

द्वितीययष्टि - पूर्वार्ध -

(१) प्रिय पाहुणे - यात मर्यादा व पुष्टि असे प्रेमाचे दोन भेद करून दोन्ही प्रकारच्या भक्तीची आवश्यकता दाखविली आहे.

द्वितीययष्टि - उत्तरार्ध -

(१) भगवद्भक्तिसौरभ - यात रुक्मिणीने भगवंतास पाठविलेल्या पत्रातील श्लोकावर पतिपत्नीभक्तीला धरून सुंदर विवरण आहे.

(२) प्रीतिनर्तन - यात लालन, वात्सल्य व पतिपत्नी भक्ति ह्या, पूर्वपूर्व भक्तीपेक्षा कशा वाढत्या प्रेमाने केल्या जातात, हे दाखविले आहे.

तृतीययष्टि -

(३) ही यष्टि म्हणजे श्रीमद्भागवत प्रथमस्कंध यावरील टीका होय.

चतुर्थयष्टि -

(४) यात स्त्रियांची गाणी दिली आहेत.

पंचमयष्टि -

(५) हा ग्रंथ व्याख्यानरूपाने आहे.

षष्ठयष्टि -

(६) स्वमंतव्यांशसिद्धान्ततुषार (हिंदी) - यात श्रीमहाराजांनी आपण कोण व कोणत्या कार्याकरिता आलो हे सांगितले आहे व ज्ञानोत्तरभक्तीचे प्रतिपादन केले आहे.

सप्तमयष्टि - उपदेशामृत पत्रे -

(७) वेळोवेळी आपल्या मंडळीला व बाहेरच्याहि मंडळींनी विचारलेल्या शंकांना उत्तरादाखल पत्रे लिहिली त्यांचा संग्रह.

अष्टमयष्टि -

(८) साधुबोध - यात आधुनिक विद्वानांच्या संभाव्य शंकांना उत्तर म्हणून प्रश्नोत्तररूपाने विवेचन आले आहे.

नवमयष्टि - पूर्वार्ध - (९) अभंगांची गाथा

नवमयष्टि - उत्तरार्ध - (१०) पदांची गाथा.

दशमयष्टि - (११) प्रेमनिकुंज - यात ज्ञानोत्तरभक्ति कशी होऊ शकते, तिची आवश्यकता, आक्षेपकांचे खंडण, श्रीकृष्णस्वरूपाचे निरुपाधिकत्व असे भक्तीवर सांग निरूपण आले आहे. हा माधुर्यभक्तिरसप्रधान ग्रंथ आहे.

एकादशयष्टि - (१२) संप्रदायसुरतरु - हा ग्रंथ मुख्यतः भागवत धर्माचा संपूर्ण ऊहापोह करणारा असून मधुराद्वैत संप्रदायाची यात शिकवण दिली आहे.

द्वादशयष्टि - (१३) यातहि उपदेशामृत पत्रेच दिली आहेत.

त्रयोदशयष्टि - (१४) यात वेदान्तातील पारिभाषिक शब्दांचे अर्थ दिले आहेत व स्वतःचे ग्रंथ कसे लावावे, याची दिशा दाखविली आहे.

बाकीच्या चतुर्दशयष्टि, पंचदशयष्टि, षोडशयष्टि यातून श्रीमहाराजांच्या अपूर्ण वाङ्मयाचा संग्रह असून नारदभक्तिसूत्रांवर २५ सूत्रांपर्यंत संस्कृत भाष्य आले आहे.

षोडशयष्टि - षोडशयष्टीत त्यांचे संपूर्ण संस्कृत वाङ्मय आले आहे. हे सर्व प्रकरणग्रंथ कांही पूर्ण व अपूर्ण आहेत.

या संप्रदायात -

- * श्रीज्ञानेश्वर महाराजांचे अमृतानुभवादि ग्रंथ **वेदरूप** व
- * इतर संतांचे वाङ्मय **स्मृतिरूप** व
- * श्रीमहाराजांचे वाङ्मय **भाष्यरूप** समजले जाते.

संप्रदायाची शिकवण - सामान्य

श्रीमहाराजांनी उदाहरलेल्या संप्रदायाची शिकवण मी त्यांच्याच शब्दात

पुढे देतो -

“येथे आदिनाथ तें मूळ । आळंदीश्वर ते फळ ।

किंवा आघवाचि कळोळ । मधुररसमंदाकिनीचा ॥८९॥

म्हणोनि यातें नाथसंप्रदाय म्हणती । श्रीकृष्णोपासना वैष्णवपद्धति ।

परी ज्ञानसिद्धांत केवलाद्वैती । निश्चित असे ॥९०॥

आळंदी मूळ पीठ देख । प्रतिनिधी ते सेवक ।

आणि प्रतिनिधीवर रूपें अनेक । तातविग्रह ॥९१॥

उपास्यत्वे पाहतां साची । शाखा वारकरी संप्रदायाची ।

जे फळीं पुष्पी सुखाची । दुमदुमिली आहे ॥९२॥

द्रुम धर्म सनातन । मूळ तंव ते नारायण ।

येथ शिव आदि गुरु देव श्रीकृष्ण ।

शैववैष्णव मिश्र म्हणोनि संप्रदाय हा ॥९३॥

दोहींचा समावेश पुरता । श्रीगुरु आळंदीश्वरांत होता ।

वाढता आनंद मंत्र जपतां । चतुराक्षरी वा सप्ताक्षरी ॥९४॥

सेवक, शिष्य आणि भक्त । हे त्रिविध जन मानिले येथ ।

सेवकाचे प्रकार दोन होत । अप्रविष्ट आणि प्रविष्ट ऐसे ॥९५॥

जे पतित वा नीच पूर्ण । बळेंची करिती अधर्माचरण ।

तयातें तंत्रें संकोचून । आणावें धन त्याचपासुनी ॥९६॥

आतां गृहकार्यासक्त । परी यथाशक्ति प्रतिनिधिवचन मानित ।

तो जनसमुदाय समस्त । प्रविष्ट सेवक जाणावा ॥९७॥

तयाचे चतुर्थांश धन । सुखें घ्यावें याचना करून ।

नाहीं तरी अप्रविष्टपण । देयावें तयातें ॥९८॥

साधनचतुष्टयसंपन्न । मुमुक्षु शिष्य म्हणविती पूर्ण ।

तिही करावे कार्य तीन । प्रातःकाळी जप योग ध्यान संप्रदायानुसार ॥९९॥

माध्यान्हकालीं ज्ञानचर्चा पूर्ण । अथवा करावे ग्रंथलेखन ।

सायंसमयीं हरिकीर्तन । प्रेमें करोनी करावे ॥१००॥

कीर्तनाचें न घेयावें धन । यति तरी खावें भिक्षा मागोन ।

नाहीं तरी थोडीशी निश्चिंती पूर्ण । मीं केली तेवी करावी ॥१०१॥

बहुशा ऐसी समयरीती । अविरोध न येतां संप्रदायप्रति ।
मध्ये संप्रदायकार्य येती । तेही कीजती उल्हासे ॥१०२॥
शरीरापुरते स्वकार्य पाही । त्याचा उपदेश न लगे कांहीं ।
सेवका पासुनी जे आणिले लवलाहि । तें धन स्वकार्या लावूं नये ॥१०३॥
तया धनेकरून । नवे करावेत शिवकृष्णालये जीर्ण ।
पुस्तकालये बांधोन । करावे पूजन तयाचे ॥१०४॥ (अ.११.संप्रदाय सुरतरु)

समाधि सेवा

“विशेष संप्रदाय पद्धति । नित्य भावावी आळंदी चितीं ।
तियेची यथार्थ उपपत्ति । नित्यतीर्थी बोलिली ॥२१॥
दुसरें ऐसे भावावे मनीं । कीं समाधींत बैसले कैवल्यदानी ।
ते आणिका ऐसी निर्वाणीं । समाधी नोहे ॥२२॥
माय बाळा एकांती । जेवूं घाली बाळाप्रति ।
कीं प्रियेची पुरवाया आर्ति । प्रिय एकान्तीं जेवि बैसे ॥२३॥
तेवि तया सुंदरपणा । दृष्टि लावील जनतारकांगना ।
म्हणोनि समाधिमिषें समष्टिहृदयभुवना । केले पावन एकसरें ॥२४॥....
मिया मूर्ति देखिली जैसी । आणिकीं न देखिली तैसी ।
परी सांप्रदायिकी मूर्ति विशेषी । प्रसिद्ध मानाव्या ॥३१॥
ज्या आहाती भिंतीवरी । कीं ज्या लिहिल्या आहाती चित्रीं ।
त्या पूजाव्या निर्धारिं । सप्रेम भावें ॥३२॥
या ध्यानानुसार करावी मूर्ति । अथवा समाधि सेवा जे अलकावती ।
तेचि प्रमाण मानोनि चितीं । धरावी प्रेमें ॥३४॥
जेवढा वेळ संसारी । तेवढी करावी आळंदीवारी ।
आजानतरुतळीं अनुभवामृत ज्ञानेश्वरी । वाचावी प्रेमें ॥३५॥
इंद्राणीतीरीं बैसोनी । हरीपाठ म्हणावा वदनीं ।
विश्रांतीवटातळीं बैसोनी । चांगदेवपत्र पै जपावे ॥३६॥
षोडशोपचारें ओजा । पूजावा आळंदीचा राजा ।
संत ब्राह्मणातें शक्ति सहजा । पूजोनी भोजन घालावे ॥३७॥
जे जे काज येईल वाटणी । तें मोल न घेतां करावे प्रीतीकरुनी ।

किंवा पालखी स्कंधीं धरुनी । बृहस्पतिदिनीं सुखी व्हावे ॥३८॥
आरति सेज काकड आरती । प्रेमें कराव्या प्रीती ।
नगर प्रदक्षिणा यथानिगुती । सप्रेमचितीं आचराव्या ॥३९॥
तृण पाषाणा करावे वंदन । मनाते वाटावे क्षणक्षण ।
कीं अज्ञोनी भासे भेदभान । अभेदवंदन होईल केव्हां ॥४०॥
जेवढे तीर्थ प्रगट असती । तेवढे सविधि पूजावे प्रीती ।
गुप्ततीर्थ ते भावावे चितीं । हें बोलिले महाभारतीं पाराशर्य ॥४१॥
परी प्रगट तीर्थाहून । गुप्ततीर्था विशेषण ।
मानोनी अनादरमय मन । होवो न द्यावे प्रगटाविषयीं ॥४२॥
अनादरें न पहावे गुप्त । जे देखते जाहले एकनाथ ।
तें चित्तेचि पहावे नित्य-तीर्थ । जेथे तात विराजती ॥४३॥
पुजोनी श्रीहैबतीराय । त्यांनीं जो क्रम दाविला होय ।
तैसाची आचरावा स्वयें । आगमवत ॥४४॥
नित्य सेवावे प्रसाद तीर्थ । उटी पहावी प्रेमभरित ।
किंवा करावे समस्त । आपुलेनि हाते ॥४५॥ (अ.४था, संप्र.सुरतरु)

स्वतःचे घरीं राहून सेवा

“कां मनाचेनि दुर्बळें । जें सेवासमयीं विघ्न खवळे ।
तें गृहींहि असोनी भावनाबळें । रहावे आळंदीं ॥४७॥
गृहकार्याते करोनी । परसंग रसायनीं ॥
हृदयीं तप्त जेवीं जारिणी । तेवि स्मरणीं असावे ॥४८॥
उटी चंदन इंद्रायणीतीर्थ । गोळी करोनिया समस्त ।
गृहीं आणोनी सन्निहित । हरिपाठ पाठ करावे ॥४९॥
इतर सजातीय भावना । भावोनी करावे ग्रंथपठणा ।
आणि आणोनी आजानशुष्कपर्णा । तत्सन्निध अनुभवामृतादिपठणा कीजे ॥५०॥
पालखीचिया संगतीं । फावलीया वेळीं निश्चिती ।
पंढरीहि पहावी प्रीती । किंवा आळंदीप्रति असावे ॥५१॥
गृहीं जे सांगितलें अर्चन । तेथ पुजाव्या पादुका आणोन ।
कां स्वदेशी योग्य प्रतिनिधी गणून । तेथ प्रतिदेशपादुकास्थान करावे ॥५२॥

मग प्रतिनिधीचिया अनुज्ञा । योग्य पूजा आदि करोनी प्राज्ञा ।
 पादुकाधारणसंज्ञा । स्वकीय कीजे ॥५३॥
म्हणोनि पादुकांची पूजा । षोडशोपचारें करावी ओजा ।
 प्रतिनिधिस्थानी सहजा । सुखासनोत्सवादि करावे ॥६९॥
 हैबतिरायें जो क्रम । आळंदींत ठेविला सप्रेम ।
 तोचि भजनादि नियम । स्थानींही कीजे ॥७०॥
 पांच अभाग पालखीं समयीं । म्हणोनी आनही म्हणावें कांहीं ।
 मत्कृत हैबतिराय आरति गावि । विशेष एक ॥७१॥
 दशमीचिये दिनीं । हैबतिराय आरति म्हणूं नये वदनीं ।
 किंवा पालखी झालियावरी मनेंचि देहूस जावूनि ।
 मग तुकाराम आणि हैबतिराय पूजावे ॥७२॥
 पाळावे गुरुवासरव्रत । कार्तिक वद्य त्रयोदशीं उत्सव पहावा आळंदींत ।
 गृहीं आचरूं नये ती रीत । अन्योत्सव निश्चित करावा ॥७३॥
 पादुकाचिया स्नानीं । आणावी शुद्ध इंद्राणी ।
 किंवा मंदाकिनी वा त्रिवेणी । स्नान घालावे ॥७४॥
 उत्तर गंगा हरिद्वार प्रयाग । येथोनी कावडी भराव्या सवेग ।
 श्रीगुरुरामेश्वरलिंग । अभिषेकावे आळंदीये ॥७५॥
 मग ते तीर्थ आणोनी । नित्य पुनीत व्हावे पिवुनी ।
 नैवेद्य प्रसाद आणावा सदनीं । रूढि अनुगुणीं अन्न वा फराळ ॥७६॥
 ... जे जे उपचार जैसे मिळती । बाह्यपूजा करावी तिये रीती ।
 दास्य दीक्षा घेवोनी प्रीति । बाह्यपूजा आरंभिजे ॥८०॥ अ.४.सं.सुरतरु)

दास्यदीक्षा घेऊन बाह्यपूजा करता करता एकेंद्रियता आली म्हणजे मग संबंधदीक्षा घेऊन प्रेमभक्ति करावी. लालन, वात्सल्य, माधुर्य असे तीन संबंध आहेत. पुरुषांस बहुतेक लालनच हितावह आहे. लालन म्हणजे श्रीगुरुला किंवा देवाला आईबाप समजून प्रेम करणे होय. स्त्रियांना श्रीगुरुचें किंवा देवाचे ठिकाणी वात्सल्य करणे हितावह आहे. वात्सल्य म्हणजे श्रीगुरुला किंवा देवाला आपले लहान मूल समजून प्रेम करणे होय. ज्यांना आत्मज्ञान झाले आहे त्यांनी देवाला पति समजून प्रेम करणे उत्तम होय. भक्तीत भगवत्प्रेमामुळे विषयांचा वीट आला

८

(२०),..... श्री बाबाजीमहाराज पंडित : विविध लेखसंग्रह
 असल्यामुळे, या कोणत्याहि भक्तीत विषयसुखाचा मुळीच संबंध नसतो व त्यातल्या त्यात दृढज्ञान्याचे ठिकाणी तर तो मुळीच नसतो.

संप्रदायाची पूजास्थाने

(१) आळंदी मुख्य (२) वृंदावन ३) मथुरा (४) प्रयाग (५) पंढरी
 (६) हरिद्वार (७) काशी - वगैरे द्वादश ज्योतिर्लिंगे
 इत्यादि संप्रदायाची पूज्यस्थाने आहेत.

संप्रदायाची व्याप्ति

श्रीमहाराजांच्या हयातीत पुष्कळ लोकांशी त्यांचा परिचय झाला. चर्चा, संवाद वगैरेहि पुष्कळ लोकांनी त्यांच्याशी केले. हे सर्व सविस्तरपणे त्यांच्या चरित्रात आले आहे. पण -

अत्यंत निष्ठावंताखेरीज त्यांची कोणाला सांप्रदायिक किंवा शिष्य करण्याची प्रवृत्ति नसल्यामुळे, त्यांच्या अनुयायांची व्याप्ति फार थोडी आहे. अजूनहि तीच शिकवण पाळली जात असल्यामुळे संप्रदायाचा शिष्यपरिवार कांही मोठा नाही. तरी पण त्यांच्या ग्रंथाचा अभ्यास करणारे व तद्वारा त्यांच्याबद्दल आदर असलेले लोक पुष्कळ दिसून येतात. श्रीमहाराजांवर अत्यंत निष्ठा असल्यामुळे त्यांचे गुरुत्व ज्यांनी पत्करले असे पुरुष जुने व नवे मिळून शंभराचे आंतच आहेत.

श्री. रामचंद्र बापू मोहोड माधानकर, श्री. गणपतराव बापू सावळीकर, श्री. आकाजी बापू यावलीकर, श्री. हरीभाऊ केवले, सावकार (हे आद्य ग्रंथलेखक होत), नानाजी कविमंडण, वासुदेवराव वामनराव मुळे (हेडमास्तर निलसिटी हायस्कूल, नागपूर), वे. शा. सं. श्रीनिवासशास्त्री हरदास (हे नागपूर येथील काव्यज्ञ व वैद्याकरणी होते.) श्री. गणपतराव खंडो भालेरावमास्तर, दत्तोपंत खापरे, वकील (एम.ए.एल्.एल्.बी.), नारायण पंडित, गंगाधर बाळकृष्ण मुळे, श्री. मारुतीराव रामेकर, श्री. काशीनाथराव आठवले (रिटायर्ड सबजज्ज), श्री. नारायणराव केकरे, वकील, हर्दा, श्री. दिनकरराव गोखले, वकील, खांडवा, श्री. गणपतराव केकरे, हर्दा, श्री. सितारामपंत घाटे मास्तर (राजकुमार

कॉलेज, रायपूर), श्रीमंत शेट अंबादास रामरख मारवाडी, यावली, श्री. ज्ञानेश्वर उद्धव मांढरे, पुणे, व्यंकटराव देशपांडे, श्री. राजेश्वरराव त्रिपुरवार (चरित्रलेखक), श्री. विठ्ठलराव केकरे, वकील, मंडला, श्री. विष्णु बापुजी धामापुरकर प्रोफेसर अँग्लिकल्चर कॉलेज, नागपूर; इत्यादि पुरुष मंडळी व सौ. मातोश्री रंगुबाई देशपांडे, सौ. मातोश्री दुर्गाबाई परुळकर, गं. भा. मातोश्री ताई केसकर, शिरसगांव इत्यादि बाया मंडळी त्यांच्या सान्निध्यात राहिलेली आहे. नवीनहि अनुयायी बरेच आहेत. तरी संप्रदायाचा व्याप वर सांगितल्याप्रमाणे फार मोठा नाही.

सांप्रदायिक उत्सव

गोकुळअष्टमी, कात्यायनी व्रतोत्सव, शिवरात्रीउत्सव व रामनवमी इतके उत्सव होतात.

सध्या चालू असलेले संप्रदायकार्य

श्री महाराजांनी 'संप्रदाय सुरतरु' ग्रंथात सांगितलेल्या मार्गांनी श्रीज्ञानेश्वर महाराजांच्या पादुका व श्रीकृष्ण मूर्ति यांची पूजाअर्चा, वेदान्तचर्चा, भजन, श्रीमहाराजांच्या ग्रंथातून प्रतिपादलेल्या तत्वांचा प्रवचनाद्वारे पुरस्कार, श्रीमहाराजांचे अप्रकाशित ग्रंथ प्रकाशित करणे, त्यांच्या ग्रंथसंग्रहालयाची व्यवस्था इत्यादि संप्रदायाचे कार्य चालू आहे. -

इति //